

יתגדל ויתקדש

הפסוק

כיום, יש מבוכה גדולה אצל האשכנזים בנוגע לניקוד שתי המלים הראשונות של הקדיש. היינו סוברים שבתפלה כה שכיחה תהיה אחידות יחסית בניקודה. אבל באמת כאשר השליח ציבור יורד לפני התיבה אי אפשר לדעת מראש באיזה ניקוד יבחר. רוב העולם קוראים יתגדל ויתקדש. שתי הדלתי"ן מנוקדות בפתח, אבל רבים מקפידים לקרוא את שתי הדלתי"ן בצירי דוקא, כלומר יתגדל ויתקדש. במאמר זה ננסה לבאר תולדות תופעה זו.

כמדומה שבארצות הברית, רוב המקפידים לומר יתגדל ויתקדש הם מעולם הישיבות, ואילו הדור המבוגר והצעירים מרקע שונה אומרים בדרך כלל יתגדל ויתקדש. ומאחר שבכך ככל הסידורים איתא יתגדל ויתקדש בפתח, נראה שהתפשטות הניקוד בצירי אצל בני הישיבות אינה תלויה בשום מסורת חיה, אלא היא נובעת מהמשנה ברורה (סי' נ"ו ס"ק ב), וז"ל בענין זה: "ויאמר הדלית דיתגדל ויתקדש בצירי כי הוא עברי ולא תרגום". אמנם בארץ ישראל כמדומה שגם אצל הדור המבוגר הניקוד בצירי שכיח, ששם מנהגי הגר"א נפוצים יותר, והא איתא במעשה רב (סי' נ"ד): "נוסח הקדיש יתגדל ויתקדש, שני הדלתי"ן בצירי כדעת רש"י ז"ל בלקוטי פרדס שהוא לשון עברי".

קודם כל, יש לבאר את מקורות המשנה ברורה והמעשה רב. הנה בשער הציון לדברי המ"ב הללו ציין לפרי מגדים, וז"ל (במשבצות זהב ס"ק א): "וראיתי בסדור מהרב המדקדק הגדול, מהר"ר שלמה הענא ז"ל ... גם שם יתגדל ויתקדש, עיי"ן [הפועל, דהיינו הדל"ת] בצירי כי הוא עברי, יע"ש, וי"ל הדל"ית בצירי ובארמית בפתח."

ולפני שנדון בתוכן דבריו, צריכים אנו להכיר את אישיותו של מהר"ר שלמה הענא דנן, המכונה ר' זלמן הענא (רז"ה). לתיאור מלא של חייו, עיין בהקדמת המהדיר לספר לוח ארש ליעב"ץ הנדמ"ח. וכאן נסתפק לומר שהוא אכן היה בקי בחכמת הדקדוק, אבל הכניס הרבה שינויים לנוסח התפילה ככל העולה על רוחו, בלי להתחשב בנוסח שמסרו לנו אבותינו, וגם הצליח

לשנות את ספר התנ"ך בכמה מקומות. בשנת תפ"ה הוא הוציא לאור שני ספרים: סדור הנקרא "בית תפלה", וספר המכונה "שערי תפילה" על דקדוק נוסח התפילה. שניהם יצאו בתור השגה על הסדור המדויק המקובל בדור ההוא, הלא הוא סדור ר' עזריאל ובנו ר' אליה מווילנא. אחרי שהוציאם לאור, שני גדולי ישראל הקדישו קונטרסים מיוחדים לסתור את דברי רז"ה ולהחזיק את הנוסח המקובל מדור דור, הלא המה היעב"ץ בספרו לוח ארש, ומה"ר מרדכי מדיסלדארף. וז"ל הנודע ביהודה בהסכמתו להשגות ר"מ דיסלדארף על רז"ה (נדפס בלוח ארש עמ' שכ"א):

אמנם לרוב קנאתו באלו שקדמוהו שינה כמה דברים בזדון. וכמה פעמים אגב חריפתיה שבשתא. כי היה נקל בעיניו להמציא כללים חדשים אשר לא נזכר בהמדקקים הראשונים. ולכן אף שהיה מופלג בחכמה זו אין לסמוך על מה שחידש.

על כן יש לתמוה שדברי רז"ה מובאים כפסק הלכה.

ועתה נדון בעצם החידוש של רז"ה בניקוד הקדיש. הנה בסדורו "בית תפלה" הדפיס נוסח הקדיש כך:

יתגדל ויתקדש שמה רבא ... יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם
ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקודשא בריך הוא....

וכתב על זה בתחתית העמוד: "עי"ן [כלומר, עי"ן הפועל] בציר"י ולא בפת"ח, כי לשון עברי הוא ולא לשון ארמי, וכדעת רש"י ז"ל בספר ליקוטי הפרדס".¹ וז"ל ליקוטי הפרדס (מונקטש דף י"ב):

יתגדל לשון הפסוק הוא, דכתיב ויתגדלתי ויתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה' [יתחזקאל לח:כג, הוספנו ניקוד ומתגים לסמן הטעם]. ובמלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, ולכך הוא מדבר בלשון עברי ולא בלשון ארמי דומיא דקרא שהוא לשון עברי ... והואיל ומתחיל תחלה בלשון עברי, אומר הכל בלשון עברי יתגדל ויתקדש עד שמגיע לשמיה הנכתב בארמית ... וכשמפסיקין מהשם הנכתב בארמי,

¹ ברור שמהכא שאב הג"ר יששכר בער ב"ר תנחום, בעל מעשה רב, את דבריו בסי' נ"ד.

מיד חוזר לומר לשון עברי, יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם
ויתנשא ויתעלה ויתהדר ...

וכלשון זה מצינו בהרבה ראשונים, כגון מחזור ויטרי (סי' ט'), סידור
רש"י (סי' י"א), וכלבו (סי' ז'), וכיוצא בו באבודרהם ועוד. ובשום מקום לא
נמצא דיון מפורש על הניקוד, אלא על עצם הלשון שהוא עברי, ושהתיבות
"יתגדל ויתקדש" מבוססות באופן כללי על לשון הפסוק "והתגלתי והתקדשתי".
ולא מובן למה רז"ה התעקש לנקד פעלים אלו בצירי דוקא, והלא יש הרבה
פעלים בבניין התפעל בלשון הקודש המנוקדים בפתח, כמו אז תתענג על ה'
(ישעיהו נח:יד). ובמסורת הבבלי של ניקוד, בין בלשון עבר בין בלשון עתיד,
בין בלשון המקרא בין בלשון חכמים, לא מוכרת הצורה בצירי אלא במקרים
מעטים (עיין בספר מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, מאת
ישראל ייבין, פרק כ"ב).² ובסדורים הישנים מכל העדות, הניקוד בפתח שולט,
כגון בברכת יוצר אור "תתברך צורנו", ובשבת "שמך ה' אלקינו יתקדש וזכרך
מלכנו יתפאר". ובודאי יש כאן מסורת בר סמכא של לשון הקודש. אכן גם בשאר
מקומות בסדור שינה רז"ה צורת התפעל להתפעל, אבל חוץ מיתגדל ויתקדש,
בדרך כלל לא נתקבלה דעתו. והרי בספרו בנין שלמה מסביר רז"ה את שיטתו
בזה (מובא בלוח ארש עמ' שמ-שמא):

הנה מדבריו אלה [של ליקוטי הפרדס], נכון לומר יתגדל
ויתקדש בציר"י כיון שהוא לשון עברי מלשון הכתוב
וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי בַחִיר"ק הַדְּלִי"ת ... ובלאו הכי נכון
לומר יתגדל ויתקדש, יתברך ויתפאר ויתרומם כולם בציר"י, כי
הציר"י הוא משקל המיוחד לבנין זה, והבאים בפתח הם
המעטים; זהו פשוט אצל כל המדקדקים.

הרי אף הוא מודה שיש כמה פעלים בבנין התפעל אשר עי"ן הפועל
שלהם מנוקדת בפתח, ולכן לא ברור למה יש לשנות את הניקוד הנמצא

² בלשון המשנה בכתבי היד הטובים המנוקדים בניקוד שלנו (טברני), וכן בקריאת הספרים
והתימנים, צורת העבר נתפעל היא תמיד בפתח (עיין בהקדמת המנקה למהדורת אלבק
של המשנה עמ' יז-יח). בעתיד מנוקד לרוב בצירי, אבל אצל התימנים שכיח גם הניקוד בפתח
(ע"פ ייבין, עמ' 553 הערה 7).

בכל הסדורים כדי להתאימו לניקודם של אלה הפעלים המנוקדים בצירי. גם הר"מ דיסלדארף השיג על זה, וז"ל (בסי' צ"ב):

יתגדל ויתקדש יתבכך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתהדר
ויתהלל שגור בפי כל בפתח, וכן הוא בספרים ישנים. ואין
לשנות כי גם במקרא נמצאים לרוב בפתח בנין זה.

ולכאורה משום הכי לא הסכימו מדפיסי הסדורים שבאו אחרי רז"ה לשנות ולנקד בצירי בשום מקום, אע"פ שקבלו הרבה משינויו האחרים. וכן האריך החכם ר' זעליגמאן בער, בעל סדור "עבודת ישראל", לסתור דעת רז"ה בזה (בתוצאות חיים, מודפס בלוח ארש עמ' תצז-תק, עם הערות המהדיר). וכ"כ ראש המדקדקים בלשון התפילה, מה"ר שבתי סופר ז"ל, תלמיד הלבוש, לנקד בפתח (בהקדמה פרטית סי' י"ז, אך מטעם קצת שונה, עיי"ש³). ועיין מ"ש היעב"ץ בלוח ארש סי' קכ"א ד"ה גם, ומ"ש הרה"ג ר' דוד יצחקי שליט"א בהערותו להשגת ר"מ דיסלדארף הנ"ל. ודו"ק.

ולאור זה צריך ביאור מה שכתבו הפרי מגדים והמעשה רב לנקד יתגדל ויתקדש בצירי, אע"פ שכנראה מסכימים לקיים את הנוסח הישן בשאר הקדיש (יתבכך וישתבח וכו'), ששתיקתם כהודאתם. ונראין דברי הרה"ג ר' דוד כהן שליט"א (בהשלמות לסדור "אזור אליהו", שערך ע"פ נוסח הגר"א), שלכאורה הטעם מפני שבפסוק מנוקד בהדיא וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי, והחירק של הדל"ת מורה שבצורה הבסיסית של פועל זה מנוקדת עי"ן הפועל בצירי. וכן הדגיש רז"ה בבנין שלמה הנ"ל המובא לעיל, שהדל"ת בחירק.

וליתא, שצורה זו בלי וי"ו ההיפוך תמיד תנוקד הִתְקַדַּשְׁתִּי (בפתח) ולא הִתְקַדַּשְׁתִּי, והרה"ג ר' דוד יצחקי הראה לי שכמה ראשונים כתבו להדיא דהחירק של "וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי" עומד במקום הפתח.⁴ ובאמת זו תופעה רגילה בשיטת הניקוד שלנו (הטברני), שפתח בהברה סגורה בלתי מוטעמת נהפך לחירק, כגון מהמלה "דָם" (בסמיכות) מצינו "דִּמְכָם", ומ"פת" מצינו "פִּתִּים".

³ אבל מ"ש שם על הניקוד ויתרומם אינו מוכרח כלל לענ"ד ואכמ"ל.

⁴ ספר הרקמה לר"י נ' ג'אנח (תשכ"ד עמ' קט"ז), מעשה אפד לר' פריפוט דוראן (עמ' 83), מקנה אברם (דף כ.), ומחברת התיג'אן (מהדורת חסיד תש"ס עמ' נ"ט).

כמו כן מ"התקדשתי" מצינו "והתקדשתי". אמנם במסורת הבבליה אין פתח נהפך לחירק בדרך כלל, וניקוד פסוק דידן במסורת הבבליה הוא "והתגדלתי והתקדשתי" (ייבין עמ' 551). וממילא הניקוד יתגדל ויתקדש פורח באויר, ואין לו כלל על מה לסמוך. ומתאים כאן לשון הגר"ב זילבר שליט"א (בקונטרס מלבושי נשים): "ואף שהלב כואב מה שהמשנה ברורה לא פסק כן, אבל האמת יקר מכל".

וכל זה הוא למאן דאמר דמלים אלו בקדיש הן בלשון עברי וכדעת רש"י. אבל הרשב"א בתשובותיו (ה:נד, וכן דעת היעב"ץ בלוח ארש סי' רנ"ז) סובר להדיא שכל הקדיש כולו נתקן בלשון ארמי. לכן יש לומר שהיה לפני הראשונים נוסח שיכול להתפרש גם כלשון ארמי וגם כלשון עברי. והרי בלשון ארמי ישנה רק צורת התפעל או אתפעל. אלא ודאי לפני כל הראשונים היה הניקוד יתגדל ויתקדש, ויש שפרשוהו כלשון עברי ויש שפרשוהו כלשון ארמי. ולא יתכן שהיו חילוקים בניקוד בין הראשונים, שאין זכר לזה כלל, והרי הטור (סי' נ"ו) כתב כרש"י ש"יתגדל ויתקדש" הוסד ע"פ הפסוק, והוא חי בספרד בזמן הרשב"א.

ובאמת לענ"ד אין צורך בכל הפלפול הדקדוקי הזה, שטענה זו של ר' זלמן הענא בטילה מעיקרא בהיותה היפך מנהג כל ישראל. שהרי בכל הסדורים אשר היו מעולם בכל עדות ישראל, אשכנזים ספרדים ותימנים ללא שום יוצא מן הכלל ככל הידוע לנו, כתוב יתגדל ויתקדש בפתח. וכל המשנה ידו על התחתונה.